

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 334.012 : 63.115 : :330.341
JEL Classification: M 130; M 200; Q 130

*Стельмащук А.М.,
д-р. екон. наук, професор,
головний науковий співробітник,
Подільський державний аграрно-технічний університет*

СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ БАГАТОУКЛАДНОЇ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Прийнята в Україні стратегія економічної аграрної реформи включає поступове формування в сільському господарстві багатукладної економіки. На першому етапі реформи було передбачено повністю завершити складний і тривалий процес реформування колгоспів і радгоспів. У відповідності до Стратегії селяни повинні стати реальними господарями землі і засобів виробництва, реалізовувати свої інтереси, розпоряджатися виробленою продукцією та одержаними доходами.

У Стратегії зазначено, що у сільськогосподарських підприємствах необхідно провести глибокі перетворення на основі широкого використання підряду, оренди, акціонерних, кооперативних та сімейно-індивідуальних форм. Доцільно використовувати колективно-пайові або пайові способи безпосереднього привласнення засобів і результатів виробництва. Їх суть полягає в тому, що земельні угіддя й основні виробничі фонди розподіляються між членами трудового колективу (з урахуванням трудового внеску) на паї, на які нараховується частина одержаного прибутку. Селяни стають власниками, реальними господарями засобів виробництва і його результатів, максимально заінтересованими в кінцевих результатах праці.

В Україні створене правове забезпечення для функціонування інших форм організації сільськогосподарського виробництва, в тому числі ферм, селянських господарств, самостійних кооперативів і особистих підсобних виробництв. У Законі України "Про власність" підкреслюється, що всі форми власності є рівноправними, а держава створює умови для їх розвитку та захисту. Сільськогосподарським підприємствам сьогодні потрібне реальне економічне і правове розкріпачення (захист від адміністративного свавілля, матеріально-технічна і фінансова підтримка, визнання їх повноцінними суб'єктами ринкових відносин), як і фермерам, і селянським господарствам. Будь-який суб'єкт підприємництва в сільському господарстві повинен мати право самостійно вибирати напрямок спеціалізації (з урахуванням умов даного господарства), визначати перспективу і економічно ефективну структуру посівних площ та виробництва в цілому, включаючи розвиток підсобних підприємств та обслуговуючих цехів. Потрібна також свобода вибору партнера, договірних взаємовідносин із суб'єктами ринку, форм організації та оплати праці. Без цього ні приватна, ні колективна власність не зробить селянина повноцінним господарем. Формування багатукладної системи господарювання в аграрному секторі не слід здійснювати шляхом протиставлення різних форм власності, проводячи курс на одноукладність з безроздільним пануванням приватних форм привласнення. Суть багатукладності полягає в тому, що всі елементи тісно пов'язані між собою, доповнюють один одного і сприяють розвитку кожного. Без такої системи створюється не реальний, а формальний плюралізм форм власності і господарювання з непримиренними суперечностями.

В Україні ухвалено низку законів, які покликані створювати умови для розвитку різноманітних форм господарювання. Так, Закон "Про селянське (фермерське) господарство" визначає економічні, соціальні і правові основи створення та діяльності селянських (фермерських) господарств в Україні. Він гарантує право громадян на добровільне створення цих господарств, їх самостійність, рівність з іншими формами господарювання. Закон "Про колективне сільськогосподарське підприємство" визначає правові, економічні, соціальні й організаційні умови діяльності колективних сільськогосподарських підприємств. Цей закон гарантує неприпустимість втручання держави в здійснення господарських функцій підприємства, обмеження його прав та інтересів з боку державної

влади та управління, забезпечує рівні умови колективним сільськогосподарським підприємствам з державними, селянськими (фермерськими) господарствами. Закон “Про плату за землю” визначає порядок, розміри, строки сплати земельного податку та орендної плати.

Перспективною є така структура організації аграрної сфери, яка не протиставляє, а навпаки, органічно поєднує різні уклади і форми господарювання. Оптимізація такої системи має здійснюватися поступово, у міру створення матеріально-технічної бази, виробничої та соціальної інфраструктури на селі. На кожному етапі мають бути свої критерії цієї оптимізації, слід вибирати надійний господарський механізм розв’язання суперечностей і узгодження економічних інтересів фермерських господарств, орендних колективів, кооперативів, переробних промислових підприємств. Перехід до багатокладної системи передбачає розширення приватного сектору, але формування цієї якісно нової системи займе тривалий час.

Таким чином, Україна переходить до створення на основі реформованих сільськогосподарських підприємств нових організаційно-правових форм господарювання на засадах приватної власності на земельні паї. Ідеться про створення нових за своїм змістом колективних і приватних господарств.

Аграрна реформа передбачає реформу ціноутворення, оподаткування, рентних платежів, тобто всієї сукупності відносин власності в усіх сферах суспільного відтворення.

Однією з ознак функціонування економічної системи в сучасному світі є її багатокладність. Під укладом слід розуміти такий тип відносин між суб’єктами виробничої діяльності, при якому визначається специфічна система господарювання. Багатокладна побудована на принципах співіснування в рамках однієї держави приватної, державної та змішаних форм власності. При цьому вони організовують свою життєдіяльність за певними принципами.

Необхідно відзначити, що у багатокладному суспільстві також має право на існування дрібно-підприємницька організація взаємовідносин, на противагу якій діє олігархічно-монопольний режим. В загальній структурі багатокладності також виділяється кооперативний тип суспільних зв’язків. В цілому слід зауважити, що основною рушійною силою всіх складових частин сучасної багатокладності виступає саме підприємництво. Воно створює передумови для розвитку громадських господарських відносин. Такий принцип є основоположним для багатокладності.

У сфері сільського господарства виробництво сільськогосподарської продукції в Україні забезпечують майже в однаковій мірі два уклади – сільськогосподарські підприємства різних організаційно-правових форм та господарства населення. За статистичними даними виявлено, що у 2016 р. 57% валової продукції сільського господарства було вироблено у сільськогосподарських підприємствах, а 43% – у господарствах населення. Водночас, якщо більша частка рослинницької продукції була вироблена у сільськогосподарських підприємствах (61%), то переважна частина тваринницької продукції (54%) – у господарствах населення [11, с. 46].

Зазначена тенденція між двома укладами – сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм та господарства населення стабільно зберігається упродовж останніх років. При цьому необхідно відзначити, що все-таки в динаміці відбувається в певній мірі помітний перерозподіл земель на користь більш ефективно господарюючих суб’єктів – збільшуються земельні ресурси у господарствах населення і скорочуються – у сільськогосподарських підприємствах і в результаті розширюються угіддя у обробітку фермерських господарств. Таким чином, реалізація відносин приватної власності на землю підтверджує позитивну динаміку розвитку аграрного сектору економіки.

Для посилення даної тенденції і забезпечення її стабільного впливу на процес забезпечення зайнятості сільського населення, формування конкурентного середовища і необхідної для суспільства галузевої структури сільськогосподарського виробництва держава повинна створити рівні умови господарювання і запровадити однакову підтримку сільськогосподарських товаровиробників усіх організаційно-правових форм і укладів.

В умовах розвитку багатокладності реалізація відносин власності на землю передбачає втілення у життя економічних інтересів землевласників, землекористувачів, місцевих громад і суспільства в цілому. Для землевласників і землекористувачів визначальною складовою економічних інтересів є отримання доходу. Проте для місцевих громад і суспільства в процесі реалізації земельних відносин важливо також вирішити такі проблеми, як забезпечення зайнятості сільського населення, формування необхідної для суспільства галузевої структури сільськогосподарського виробництва, забезпечення раціонального використання та охорони земель, а також пріоритетності вимог екологічної безпеки.

Повноцінне функціонування земельних відносин і відносин власності на землю в умовах багатокладності сільського господарства, як і будь-які інші економічні відносини і відносини власності в ринкових умовах, передбачають наявність конкурентного середовища. Отже, реалізація відносин власності на землю вимагає вирішення низки актуальних проблем, які знаходяться поза забезпеченням певного рівня дохідності суб’єктів відносин власності на землю. Одним із напрямків, який може вирішити дані проблеми, є подальший розвиток багатокладності аграрного сектору економіки, що підтверджує актуальність теми даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних і практичних основ становлення та розвитку різних форм господарювання в процесі реформування аграрного сектору економіки України зробили такі відомі вчені, як Андрійчук В.Г. [2], Лупенко Ю.О. [12], Малік М.Й. [8], Месель-Веселяк В.Я. [12], Саблук П.Т. [7] та інші, яких можна назвати корифеями перехідної аграрної економіки. Результати їхніх досліджень і публікацій стали базою для формування багатуокладної аграрної економіки. Позитивно оцінюючи їх вклад, зокрема результати останніх досліджень і публікацій необхідно визнати доцільність продовжити вивчення поставленої проблеми, зокрема обґрунтування стратегії розвитку малого і середнього сільськогосподарського підприємництва як особливо важливої на сучасному етапі частини багатуокладної економіки.

Огляд і аналіз результатів сучасних наукових досліджень і публікацій показує, що у сучасному науковому світі активно обговорюється західними економістами проблема розвитку підприємств малого і середнього бізнесу (МСБ) та структурних зрушень в організації аграрного виробництва. Виявлено також, що суттєвий науковий внесок в аналіз і оцінку питань розвитку підприємництва зробили такі відомі вітчизняні вчені, як А. Бойко [3], О. Булавка [4], В. Гребенюк [5], Ю. Губені [6], І. Матвій [9], В. Россоха [10], О. Тимченко [13], Г. Толмачова [14], Л. Федулова [15], О. Якуб'як [16] та інші.

Позитивно оцінюючи результати наукових досліджень і публікацій згаданих вище науковців, визначено, що розвиток малого і середнього підприємництва (МСП) має важливе значення у соціально-економічних напрямках поступу нашої країни. Особливо важливо визначити причини низької інноваційної активності малих та середніх підприємств та обґрунтувати стратегічні напрями і параметри підвищення ефективності їх функціонування, що підтверджує доцільність продовження вивчення поставленої проблеми.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз сучасного стану багатуокладності аграрного сектору економіки України для обґрунтування практичних рекомендацій щодо подальшого розвитку його структурних складових, зокрема малого і середнього підприємництва, у напрямках, які б забезпечили реалізацію економічних інтересів суб'єктів відносин власності на землю, створення додаткових робочих місць, раціонального використання ресурсів сільського господарства і підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. В процесі дослідження встановлено, що в Україні сектор МСП охоплює 99,9% від загальної кількості (1,97 млн) підприємств та фізичних осіб-підприємців, зареєстрованих станом на 2015 р. Виявлено, що в 2015 році в країні налічувалось лише 423 великих підприємства (або 0,2% загальної кількості підприємств). Решта компаній – це МСП, в тому числі 15 510 середніх підприємств, 1,96 млн суб'єктів малого підприємництва (327 814 малих підприємств та 1,6 млн фізичних осіб-підприємців).

Сутність та особливості сектору МСП впливають із Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (2012 р.) вносить зміни до Господарського кодексу України, чим дає такі критерії визначення МСП (табл. 1), що в цілому відповідає законодавству ЄС, але не включає критерій «балансу підприємства».

Таблиця 1

Визначення МСП в Україні

	Мікропідприємство	Мале	Середнє	Велике
Кількість працівників	≤ 10 осіб	≤ 50 осіб	Компанії, що за своїми ознаками не можуть бути класифіковані як малі або великі підприємства	≥ 250 осіб
Річний дохід	≤ 2 млн. євро	≤ 10 млн. євро		≥ 50 млн. євро

Джерело: Господарський кодекс України

Порівняльний аналіз показників табл. 1 показує, що підприємства, які мають сукупний дохід більший за 50 млн євро/рік, але менше 250 працівників, або навпаки, в ЄС вважаються великими компаніями, а в Україні відносяться до категорії середніх.

З метою стимулювання розвитку малого бізнесу, а також зменшення неформальної діяльності підприємств та неформальної зайнятості в 1999 році була запроваджена спрощена система оподаткування, при якій більшість підприємств отримали змогу вести діяльність на спрощеній системі оподаткування (ССО). Платники єдиного податку мають право на спрощені процедури обліку та звітування, що є важливим питанням для малих підприємств, беручи до уваги той факт, що податкове адміністрування зазвичай є однією з основних перешкод для розвитку бізнесу. На сьогодні існує чотири групи платників податків за ССО (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристика спрощеної системи оподаткування

	1 група	2 група	3 група	4 група
Суб'єкт	Фізичні особи	Фізичні особи	Фізичні та юридичні особи	Сільськогосподарські товаровиробники
Дохід	< 300 000 грн/рік	< 1,5 млн грн/рік	< 5 млн. грн./рік	Частка сільськогосподарського виробництва $\geq$ 75% загального обсягу виробництва
Ставки єдиного податку	$\leq$ 10% мінімальної заробітної плати	$\leq$ 20% мінімальної заробітної плати	5% доходу включно з ПДВ / 3% доходу + ПДВ	Визначено у п. 293.9 статті 293 Податкового кодексу
Кількість працівників	—	< 10	Без обмежень	Без обмежень
Податковий період	1 рік	1 рік	1 квартал	1 квартал
Види діяльності	Роздрібна торгівля, побутові послуги населенню	Послуги, виробництво / продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства. Платники податку цієї групи можуть надавати послуги / здійснювати продаж товарів лише населенню та/або платникам єдиного податку	Всі види діяльності, передбачені в рамках спрощеної системи оподаткування	Сільськогосподарське виробництво

Джерело: Податковий кодекс України

Слід відмітити, що державна підтримка сектору малого та середнього підприємництва зафіксована не тільки в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», але й в Концепції загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва 2014-2024 рр.

Уряд України вживає активних та постійних заходів щодо залучення для підтримки сектору МСП допомоги міжнародних донорських організацій. Стратегія розвитку МСП разом із Планом заходів щодо її реалізації є відправним пунктом для формування більш ефективної політики та підтримки МСП. В результаті в середньо- та довгостроковій перспективі стане можливим розширити джерела фінансування за рахунок державного бюджету, внутрішніх та зарубіжних інвесторів. Разом з тим, в процесі проведеного економічного аналізу використання наявного виробничого потенціалу МСП в сільському господарстві виявлено певні упущення активності в їх роботі і невикористані певні можливості.

В результаті проведеного економічного аналізу виявлено, що основними причинами низької інноваційної активності малих та середніх підприємств як в аграрній сфері, так і в інших галузях національної економіки є:

- відсутність належних економічних стимулів щодо залучення інвестиційних ресурсів в інноваційні процеси, зокрема і доступність кредитних ресурсів;
- обмежений обсяг фінансування наукової та інноваційної діяльності з державного бюджету (менше 1% від ВВП);
- відсутність органів публічного управління інноваційною діяльністю;
- низький рівень створення умов для розвитку інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, високотехнологічних інноваційних підприємств, венчурних фондів, центрів трансферу технологій та ін.);
- недосконалість інституційного середовища, забезпечення трансферу технологій, невизначеність організаційно-правових засад функціонування кластерів, неналежний рівень організації інформаційно-аналітичного забезпечення, що перешкоджає розвитку науково-дослідної та технологічної кооперації в інноваційній сфері;
- недосконалість зв'язків та співпраці у ланцюжку «освіта – наука – підприємство» (підготовка висококваліфікованих кадрів, виконання наукових розробок на замовлення підприємства тощо).

До основних гальмівних чинників функціонування підприємств малого та середнього бізнесу на різних рівнях управління можна віднести:

- нерегулярне і не завжди гарантоване стимулювання програм підтримки і розвитку МСП на регіональному та державному рівнях;
- відсутність чітких орієнтирів розвитку МСП на інноваційному підґрунті;
- відсутність ефективної та результативної моделі співпраці великого і малого та середнього підприємництва;
- нецільове використання коштів, які виділені під проекти для розвитку МСП, недосконалість системи моніторингу, контролювання за їхнім використанням;
- невисоку кваліфікацію, досить низьку компетентність працівників підприємств МСП, що зумовлено низьким рівнем освіти, малим досвідом у різних сферах економіки та управління, відсутністю навичок комунікаційного менеджменту тощо;
- зростання ступеня різних видів ризику, зокрема, наявний надмірний ризик конкуренції та появи масового банкрутства;
- надмірну конкуренцію із зарубіжними компаніями;
- постійні зміни, необхідність періодичного оновлення та модернізації;
- різного роду перешкоди, насамперед бюрократичні й адміністративні;
- обмеженість і шалену недостачу фінансування для розвитку МСП;
- потребу створення і впровадження інноваційних технологій, новітніх процесів, низький рівень інноваційної культури та мислення;
- підвищений криміногенний компонент.

В умовах переходу до ринкових відносин важливим і необхідним є державне регулювання. Щодо сільського господарства, то воно повинно охоплювати:

- постійне спостереження за рухом ринкових цін на продукцію АПК, за дохідністю галузей і формуванням витрат виробництва;
- відпрацювання механізму підтримання доходів сільськогосподарських товаровиробників шляхом регулювання мінімальних цін, фінансування і кредитування;
- погодження цінової і фінансово-кредитної політики на продовольчому та ресурсному ринках з іншими країнами;
- сприяння розвитку міжнародних зв'язків, насамперед у галузі техніки й технології виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, організації агропромислових формувань;
- максимально можливе стимулювання з боку держави збільшення виробництва та підвищення якості продукції харчування і сировини з урахуванням досвіду інших країн та цін на світовому ринку.

Оскільки в різних соціально-економічних системах питома вага, місце і роль різноманітних форм власності на землю та інші засоби виробництва в агропромисловому комплексі суттєво відрізняються, то аграрні відносини, притаманні тій чи іншій системі, характеризуватимуть передусім відносини, зумовлені панівними формами власності на землю, основними з яких є приватна, державна, акціонерна чи кооперативна.

Аграрна реформа характеризує собою процес зміни економічних відносин і перш за все відносин власності в сільському господарстві. Оскільки складовою частиною економічних відносин є техніко-економічні відносини, то матеріальною основою аграрної реформи повинні бути насамперед зміни в технологічному способі виробництва: впровадження нової техніки, культури виробництва, нові форми організації праці тощо. Перетворення відносин власності передбачає передусім зміну суб'єктів власності, тобто роздержавлення і приватизацію земельної власності, створення реального плюралізму форм власності, у тому числі відродження приватної власності.

В Україні мета аграрної реформи — усунення державної монополії на землю, формування дбайливого господаря, використання державної, колективної та приватної форм власності.

Аграрні реформи означають зміни в землеволодінні, землекористуванні й землерозпорядженні. Під час проведення земельної реформи в Україні в цій сфері передбачається:

- визначення права власності на землю і майно кожного члена сільськогосподарського підприємства;
- можливість формування з розпайованих підприємств приватної власності на майно;
- утвердження права розпорядження землями, переданими в колективну власність, та надання земельних ділянок членам колективу, що побажають вийти з будь-якої правової форми колективного підприємства.

В Україні проблема власності на землю пов'язана з урахуванням інтересів усіх суб'єктів господарювання на землі: держави, колективних господарств і фермерів. Іншими словами, допускаються різноманітні форми власності на землю: приватна (для фермерів, і для тих, хто веде підсобне господарство), колективна (для колективних господарств), державна (для державних підприємств).

Економічна реформа, розвиток різних форм власності у сільському господарстві України, формування аграрного ринку визначили складні завдання, вирішення яких вимагає ділової активності, підприємливості та комерційної ініціативи.

Важливе значення в Україні приділяється державній підтримці реформування аграрного сектору. У цій важливій роботі держава надає пріоритетного значення розвитку сільського господарства. Зусилля держави концентруються на відродженні села на індустріальній основі сучасного рівня, сприянні розвитку і зростанню обсягів аграрного виробництва, перетворенні АПК у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки. Це сприятиме зростанню добробуту населення. Усе це передбачає, що агропромисловий комплекс має стати одночасно й лідером економічних реформ. У питаннях реформування АПК найгострішою є проблема прискорення земельної реформи. Основний принцип реформування земельних відносин: земля повинна належати тим, хто її обробляє, мати власника і господаря. Україна пройшла значну частину шляху до утвердження приватної власності на землю. Селяни стали власниками земельних паїв, однак отримані ними сертифікати не забезпечують реалізацію права володіння, користування та розпорядження приватною власністю на землю в повному обсязі. Основне завдання аграрної реформи – запровадження дієвого мотиваційного механізму докорінної перебудови сільськогосподарського виробництва, підвищення його якісних характеристик та ефективності – виявилось нереалізованим. А без цього марно сподіватися на залучення в АПК серйозних інвестицій на його технічне і технологічне переоснащення, формування на селі реального власника, підвищення добробуту та соціального захисту сільських жителів.

Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” створює вагомі передумови для істотного прискорення ринкових перетворень на селі, завершення реформування громадського сектору сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності. Однак визначених Указом норм (за всієї їх значущості) недостатньо для відчутної зміни на селі ситуації на краще. Приватна власність і засновані на її підвалинах нові господарства не запрацюють, якщо не буде створено ефективних механізмів кредитного обслуговування села, спеціалізовані банківські інституції. Зробивши крок до утвердження приватної власності на землю, потрібно одночасно визначитися і стосовно проблеми кредитування. Треба вирішити і питання реструктуризації і погашення державою боргових зобов'язань колективних сільськогосподарських підприємств у ході їх реформування у приватні підприємства і господарства з орендними відносинами. Цей крок також може бути ефективним лише за відповідної системи кредитування. Таким самим нагальним є інституціональне забезпечення реформ і створення на селі сучасної ринкової інфраструктури. Потребує суттєвого вдосконалення й заснована раніше (державна за своєю суттю) система лізингу сільгосптехніки. І в цьому питанні слід дивитися вперед. За кілька років наявна на селі техніка стане повністю непридатною для експлуатації. Утвердження приватної власності на землю створює передумови для відповідних змін і в механізмах лізингу. Реформування економічних відносин на селі відбудеться лише за умов захисту прав власника на землю. Інструменти такого захисту існують у всіх країнах, де діють відповідні відносини. Вирішення зазначеного комплексу завдань визначає зміст реформи аграрних відносин, яка здійснюється в Україні. Наведемо ключові напрями реформ.

1. *Реальне (а не формальне) реформування колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) на засадах приватної власності.* Держава повинна гарантувати свободу вибору організаційних форм приватного господарювання, що приходять на зміну КСП. Визначальними в цьому мають бути вищий рівень персоніфікації власності, максимальне забезпечення цілісності господарсько-територіальних комплексів, що забезпечить ефективне використання землі, майна, розвиток соціальної сфери села.

2. *Перехід на земельно-орендні відносини між власниками землі (земельних паїв) та суб'єктами господарювання.* У цьому процесі необхідно забезпечити:

- обов'язкову платність за використання землі між суб'єктами земельних відносин, що стимулюватиме закріплення на ній більш ефективного господаря, раціональніше її використання та сприятиме соціальному захисту (через орендну плату) селян — власників землі;

- спрощену процедуру індивідуальної та групової передачі селянами земельних паїв і майна в оренду приватним формуюванням і введення повідомно-реєстраційного порядку передачі — одержання земельних паїв у оренду.

3. *Розвиток особистих підсобних господарств і перетворення найбільших з них у товарні господарства селян — міні-фермерські господарства.* За роки незалежності та переходу до ринкової системи приватний сектор забезпечив відчутне зростання обсягів виробництва. Його частка у виробництві сільськогосподарської продукції збільшилась з 29,4 до 59,9 %. Для того, щоб надати більшого простору дальшому розвитку цього сектору, потрібно забезпечити: безперешкодне вилучення селянами (за їх бажанням) земельних паїв з КСП та розширення за рахунок цих паїв особистих підсобних господарств без надання їм статусу юридичної особи (фермерських господарств) і підвищення таким чином рівня товарності цих господарств; виділення селянам (на отриманий земельний пай) у натурі майна в рахунок погашення майнового паю, заборгованості із заробітної плати, а саме: будівель і споруд, приміщень, техніки, робочої продуктивної худоби, знарядь праці тощо; вирішення питань щодо передачі у власність і користування земельних ділянок працівникам

соціальної сфери села (учителям, медпрацівникам, працівникам закладів культури та ін.) за рахунок земель запасу і резервного фонду; прискорення організації сільськогосподарських сервісних кооперативів.

4. *Усебічний розвиток інфраструктури ринку сільгосппродукції, забезпечення його прозорості, паритетності, створення рівних умов для конкуренції всіх учасників аграрного ринку.* З цією метою передбачається:

- стимулювання створення селянських (фермерських) кооперативів та приватних підприємств у сфері агросервісу, переробки і збуту продукції шляхом поширення на всю сферу агросервісу системи пільгового оподаткування, яка діє для сільського господарства тощо;
- забезпечення закупівлі для державних потреб ресурсів і продукції та продаж сільгоспвиробникам виключно через аукціони й біржі незалежно від власності та розмірів підприємств;
- надання державної підтримки за програмами розвитку аграрного сектору (пемінна справа, селекція тощо) виключно на конкурентних засадах і на зворотній основі або з пайовою участю суб'єктів господарювання;
- запровадження ефективних механізмів регулювання експортно-імпортних операцій, недопущення імпорту неякісних продуктів і продовольчих товарів, виробництво яких у необхідних обсягах може здійснювати національний АПК.

5. *Удосконалення економічних і фінансово-кредитних відносин на селі, а саме:*

- запровадження іпотечного кредитування під заставу землі з реально діючим механізмом її вилучення в разі неповернення кредитів;
- заснування Земельного (іпотечного) банку;
- створення механізму фінансових гарантій повернення кредитів сільгосптоваровиробниками через спеціалізовані структури за оцінкою платоспроможності та санації підприємств;
- забезпечення адресності підтримки окремих диверсифікованих галузей виробництва (наприклад виробництва зерна) за рахунок цільових позичок (насіння, техніка) під конкретну продукцію;
- запровадження механізмів відповідальності власників та керівників підприємств і господарств за своєчасну виплату заробітної плати та дивідендів, а також за розрахунки з державою.

6. *Удосконалення управління агропромисловим комплексом та регулювання економічних відносин на ринкових засадах.* Із цією метою передбачається:

- розмежувати функції державного управління (форми власності і господарювання, земельні, майнові та трудові відносини, структуру управління, розвиток інфраструктури аграрного сектору тощо) та функції господарського управління (ресурсне забезпечення, організація виробництва, збут продукції, фінансово-кредитне забезпечення тощо);
- здійснити на рівні центральних органів виконавчої влади даліше об'єднання функціонально споріднених інститутів, перевести на корпоративне утримання галузеві й господарські структури управління;
- реорганізувати на місцевому рівні управління сільського господарства в підрозділи (агентства) з реформування та сприяння розвитку агропромислового комплексу (з покладенням на них вирішення завдань земельної реформи, розвитку агросервісної інфраструктури та інфраструктури продовольчого ринку).

Предметом особливої уваги має стати створення сучасної ринкової системи матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарського виробництва.

7. *Суттєве вдосконалення правового забезпечення проведення аграрної реформи.* В Україні реалізуються завдання земельної реформи. Майже 6,1 млн громадян отримали земельні паї, обсяг яких становить близько половини земельних угідь країни. В основному завершено приватизацію присадибних ділянок, їх власниками стали близько 11 млн громадян. Отже, можна стверджувати: зроблено перший рішучий крок до реалізації кінцевої мети земельної реформи – безоплатної передачі землі у власність тим, хто на ній працює, формування платних орендних відносин і ринку землі.

В процесі економічної реформи в Україні склались такі види сільськогосподарських підприємств:

1. Приватне підсобне господарство громадян – форма виробництва, яка ґрунтується на приватній власності громадян, а також на їхній особистій праці та праці членів їх сімей і є додатковим джерелом прибутків та має споживчий характер.
2. Приватні сільськогосподарські підприємства займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та товарів, діють на засадах підприємництва і самоврядування, на основі об'єднання земельних наділів та технічних засобів кількох господарств.
3. Селянське (фермерське) господарство – сімейно-трудове об'єднання жителів села, робота яких пов'язана з землеробством, особистою працею, спрямованою на виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства й сировини і на одержання доходів.
4. Сільськогосподарські кооперативи – добровільні об'єднання фізичних і юридичних осіб на засадах членства, об'єднання пайових внесків, участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності, а керівництво здійснюється виборними особами.

5. Акціонерні товариства – підприємства, капітал яких утворюється за рахунок внесків його учасників (акціонерів) шляхом придбання акцій. Характеризуючи різні види селянських (фермерських) господарств, не можливо віддати перевагу одному з них. Кожна з розглянутих організаційних форм має як переваги, так і недоліки, що в конкретних умовах проявляється по-різному.

Важлива роль у розвитку комерційних засад та підприємництва на селі шляхом купівлі-продажу відводиться фермерству – новому соціально-економічному явищу, яке сприяє переходу до багатокладного господарювання.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток МСП має важливе значення у соціально-економічних напрямках поступу нашої вітчизни. Аналізування структурно-функціональних індикаторів їх стану та розвитку засвідчив досить невелику соціальну корисність від їхнього функціонування, незважаючи на вагомий частку цих економічних одиниць. Також варто відзначити зниження рівня рентабельності МСП, досить незначну ефективність та результативність ведення їхньої діяльності, невисокий ступінь та якість менеджменту, необхідність підсилення доступу до фінансування стратегічного розвитку МСП і, як наслідок, низький рівень інвестиційно-інноваційної активності через відсутність чіткого стратегічного орієнтуру розвитку МСП. Наявний стан їхнього функціонування та розвитку перебуває не на належному рівні, що свідчить про складні економіко-політичні умови та середовище ведення бізнесу в Україні.

Статистичні дані свідчать про щорічне зменшення кількості підприємств, низьку інноваційну активність підприємств, спад капітальних інвестицій, зниження фінансових результатів від діяльності та рівня рентабельності. З огляду на це вкрай важливо розробити превентивні заходи щодо активізації діяльності малих і середніх підприємств; визначити основні стратегічні і тактичні орієнтири розвитку МСП на державному, регіональному та місцевому рівнях; впровадити чіткі, реальні та дієві способи ефективною і результативною підтримки їхнього функціонування.

Бібліографічний список

1. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. Київ, 2014. URL: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226> (дата звернення: 19.07.2018).
2. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3–15.
3. Бойко А. В. Зарубіжний досвід формування національних інноваційних систем та його використання в Україні. *Економіка і прогнозування*. 2013. № 4. С. 91–103.
4. Булавка О. Г. Стан та проблеми управління соціальним розвитком сільських територій – вітчизняний та світовий досвід. *Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій*; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2011. С. 156–176.
5. Гребенюк В. В. Про необхідність розвитку малого підприємництва як особливого сектора економіки України. URL: <http://www.nuwm.rv.ua/metods/asp/v39ek.html> (дата звернення: 19.07.2018).
6. Губені Ю. Е. Підприємництво. Львів: НВФ «Українські технології», 2012. 592 с.
7. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / П. Т. Саблук, О. Г. Шпикуляк, Л. І. Курило та ін. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2010. 706 с.
8. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Підприємництво у розвитку аграрного ринку. *Економіка АПК*. 2007. № 11. С. 138–149.
9. Матвій І. Є. Інноваційна активність малого бізнесу в Україні: стан та перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Проблеми економіки та управління. 2016. № 847. С. 124–129.
10. Россоха В. Інноваційні процеси економічного розвитку в контексті інституційного забезпечення. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 6. С. 119–120.
11. Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2016 рік / за ред. О. М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2017. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (дата звернення: 21.08.2018).
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
13. Тимченко О. І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4135> (дата звернення: 19.07.2018).
14. Толмачова Г. Ф., Якуб'як О. В. Тенденції розвитку малого підприємництва у сучасних економічних умовах України. *Управління економікою: теорія та практика*: зб. наук. пр. Київ: ІЕП НАНУ, 2014. С. 121–140.
15. Федулова Л. І. Інноваційна економіка: підручник. Київ: Либідь, 2006. 480 с.
16. Якуб'як О. Адаптація малих і середніх підприємств до умов глобальної конкуренції. *Схід*. 2009. № 2. С. 58–61.

Бібліографічний список

1. State Service of Ukraine on Regulatory Policy and Entrepreneurship Development (2014), "Analytical report on the state and prospects of development of small and medium enterprises in Ukraine", available at: <http://www.dkrp.gov.ua/info/3226> (access date July 19, 2018).
2. Andriichuk, V.H. (2013), "New types of agroindustrial formations within the framework of the national agrarian development strategy", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 3–15.
3. Boiko, A.V. (2013), "Foreign experience of formation of national innovation systems and their use in Ukraine", *Ekonomika i prohozuvannia*, no. 4, pp. 91–103.
4. Bulavka, O.H. (2011), "Status and management problems of social development of rural areas – domestic and international experience", *Upravlinnia kompleksnym rozvytkom ahropromyslovoho vyrobnytstva i silskykh terytorii* [Management of integrated development of agro-industrial production and rural areas], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, pp. 156–176.
5. Hrebeniuk, V.V. "On the need for small business development as a specific sector of the Ukrainian economy", available at: <http://www.nuwm.rv.ua/metods/asp/v39ek.html>. (access date July 19, 2018).
6. Hubeni, Yu.E. (2012), *Pidpriemnytstvo* [Entrepreneurship], NVF "Ukrainski tekhnolohii", Lviv, Ukraine, 592 p.
7. Sabluk, P.T., Shpykuliak, O.H., Kurylo, L.I. et al. (2010), *Innovatsiina diialnist v ahrranii sferi: instytutsionalnyi aspekt* [Innovative activities in the agrarian sphere: the institutional aspect], monograph, NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, 706 p.
8. Malik, M.Y. and Shpykuliak, O.H. (2007), "Entrepreneurship in the development of the agrarian market", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 138–149.
9. Matvii, I.Ye. (2016), "Small business innovation activity in Ukraine: state and prospects", *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 847, pp. 124–129.
10. Rossokha, V. (2006), "Innovative processes of economic development in the context of institutional support", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 6, pp. 119–120.
11. State Statistics Service of Ukraine (2017), "Statistical yearbook "Agriculture of Ukraine" for 2016", available at: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (access date August 21, 2018).
12. Lupenko, Yu.O. and Mesel-Veseliak, V.Ya. (eds.) (2012), *Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku* [Strategic directions for the development of agriculture of Ukraine for the period up to 2020], NNTs "IAE", Kyiv, Ukraine, 182 p.
13. Tymchenko, O.I. "Problems and prospects of small business development in the regions of Ukraine", available at: <http://economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4135> (access date July 19, 2018).
14. Tolmachova H.F. and Yakubiak, O.V. (2014), "Small enterprise trends of development in modern Ukrainian economy", *Upravlinnia ekonomikoju: teoriia ta praktyka: zb. nauk. pr.* IEP NANU, Kyiv, Ukraine, pp. 121–140.
15. Fedulova, L.I. (2006), *Innovatsiina ekonomika* [Innovative economy], textbook, Lybid, Kyiv, Ukraine, 480 p.
16. Yakubiak, O. (2009), "Adaptation of small and middle enterprises is to terms of global competition", *Skhid*, no. 2, pp. 58–61.

Стельмашук А.М. СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ БАГАТОУКЛАДНОЇ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Мета. Аналіз сучасного стану багатукладності аграрного сектора економіки України для обґрунтування практичних рекомендацій щодо подальшого розвитку його структурних складових, зокрема малого і середнього підприємництва, у напрямках, які б забезпечили реалізацію економічних інтересів суб'єктів відносин власності на землю, створення додаткових робочих місць, раціонального використання ресурсів сільського господарства і підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: монографічний метод та метод теоретичного узагальнення використано при обґрунтуванні сутності багатукладності економіки на принципах співіснування в рамках однієї держави приватної, державної та змішаних форм власності; розрахунково-конструктивний метод - при формування багатукладної системи передбачає створення на основі реформованих сільськогосподарських підприємств нових за своїм змістом організаційно-правових форм господарювання.

Результати. Встановлено, що однією з ознак функціонування економічної системи в сучасному світі є її багатукладність, яка побудована на принципах співіснування в рамках однієї держави приватної, державної та змішаних форм власності. Обґрунтовано, що під укладом слід розуміти такий тип відносин між суб'єктами виробничої діяльності, при якому визначається специфічна система господарювання на засадах розширення приватного сектору. Визначено, що формування багатукладної системи передбачає створення на основі реформованих сільськогосподарських підприємств нових за своїм змістом організаційно-правових форм господарювання створення нових колективних і приватних господарств. Встановлено, що аграрна реформа в сукупності передбачає реформу ціноутворення, оподаткування, рентних платежів, тобто всієї сукупності відносин власності в усіх сферах суспільного відтворення.

Наукова новизна. Обґрунтовано стратегічні напрями і параметри багатокладності. Визначено, що стратегічною є така структура організації багатокладної аграрної сфери, яка не протиставляє, а навпаки, органічно поєднує різні уклади і форми господарювання. Оптимізація такої системи має здійснюватися поступово, у міру створення матеріально-технічної бази, виробничої та соціальної інфраструктури на селі. На кожному етапі мають бути свої критерії цієї оптимізації, слід вибирати надійний господарський механізм розв'язання суперечностей і узгодження економічних інтересів фермерських господарств, орендних колективів, кооперативів, сервісних і переробних промислових підприємств. Перехід до багатокладної системи передбачає розширення приватного сектору.

Практична цінність. Отримані результати дослідження направлені на відродження села на індустріальній основі сучасного рівня, на зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, на перетворення аграрної галузі у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, що сприятиме зростанню добробуту населення.

Ключові слова: малі і середні підприємства, аграрна економіка, стратегія розвитку, багатокладність, сільськогосподарське підприємництво, фермерські господарства

Stelmashchuk A.M. STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF THE MULTIFACETED AGRARIAN ECONOMY OF UKRAINE

Purpose. The aim of the article is an analysis of the current state of multifaceted of the agrarian sector of Ukraine in order to substantiate practical recommendations for the further development of its structural components, in particular small and medium enterprises, in the directions that would ensure the realization of economic interests of subjects of land ownership relations, creation of additional workplaces, rational use of resources agriculture and increase productivity of agricultural production.

Methodology of research. General scientific and special methods of research are used in the course of the research, in particular: the monographic method and the method of theoretical generalization are used in substantiating the essence of the multifaceted economy on the principles of coexistence within the framework of one state of private, state and mixed forms of ownership; settlement and constructive method - in the formation of a multifaceted system involves the creation on the basis of reformed agricultural enterprises, new in their content of organizational and legal forms of management.

Findings. It is established that one of the signs of functioning of the economic system in the modern world is its multifaceted structure, which is based on the principles of coexistence within the framework of one state of private, state and mixed forms of ownership. It is substantiated that the following should be understood as a type of relations between the subjects of production activity, in which the specific system of management is determined on the basis of the expansion of the private sector. It is defined that the formation of a multi-system system involves the creation, on the basis of reformed agricultural enterprises, of new in its content of organizational and legal forms of management, the creation of new collective and private farms. It has been established that agrarian reform in aggregate involves the reform of pricing, taxation, rent payments, that is, the whole set of property relations in all spheres of social reproduction.

Originality. The strategic directions and parameters of multifaceted are substantiated. It is determined that such structure of organization of a multifaceted agrarian sphere is strategic, which does not contradict, but, on the contrary, organically combines different forms and forms of management. The optimization of such system should be gradual, with the creation of material and technical base, industrial and social infrastructure in the countryside. At each stage, there should be criteria for this optimization, choose a reliable economic mechanism for resolving conflicts and reconciling the economic interests of farms, lease groups, cooperatives, service and processing industry enterprises. The transition to a multi-layered system involves expanding the private sector.

Practical value. The obtained results of the study are aimed at the revival of the village on an industrial basis of the modern level, on the growth of agricultural production volumes, on the transformation of the agrarian sector into a highly efficient, exportable sector of the economy, which will contribute to the growth of the welfare of the population.

Key words: small and medium enterprises, agrarian economy, development strategy, multifaceted, agricultural entrepreneurship, farms.

Стельмашук А.М. СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ МНОГОУКЛАДНОЙ АГРАРНОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Цель. Анализ современного состояния многоукладности аграрного сектора экономики Украины для обоснования практических рекомендаций по дальнейшему развитию его структурных составляющих, в том числе малого и среднего предпринимательства, в направлениях, которые бы обеспечили реализацию экономических интересов субъектов отношений собственности на землю, создание дополнительных рабочих мест, рационального использования ресурсов сельского хозяйства и повышение производительности сельскохозяйственного производства.

Методика исследования. В процессе исследования использованы общенаучные и специальные методы исследования, в частности: монографический метод и метод теоретического обобщения использованы при обосновании сущности многоукладности экономики на принципах сосуществования в рамках одного государства частной, государственной и смешанных форм собственности; расчетно-конструктивный метод - при формировании многоукладной системы предусматривает создание на основе реформированных сельскохозяйственных предприятий новых по своему содержанию организационно-правовых форм хозяйствования.

Результаты. Установлено, что одним из признаков функционирования экономической системы в современном мире является ее многоукладность, которая построена на принципах сосуществования в рамках одного государства частной, государственной и смешанных форм собственности. Обосновано, что под укладом следует понимать такой тип отношений между субъектами производственной деятельности, при котором определяется специфическая система хозяйствования на основе расширения частного сектора. Определено, что

формирование многоукладной системы предусматривает создание на основе реформированных сельскохозяйственных предприятий новых по своему содержанию организационно-правовых форм хозяйствования создания новых коллективных и частных хозяйств. Установлено, что аграрная реформа в совокупности предусматривает реформу ценообразования, налогообложения, рентных платежей, то есть всей совокупности отношений собственности во всех сферах общественного воспроизводства.

Научная новизна. Обоснованы стратегические направления и параметры многоукладности. Определено, что стратегической есть такая структура организации многоукладной аграрной сферы, которая не противопоставляет, а наоборот, органично сочетает различные уклады и формы хозяйствования. Оптимизация такой системы должна осуществляться постепенно, по мере создания материально-технической базы, производственной и социальной инфраструктуры на селе. На каждом этапе должны быть свои критерии этой оптимизации, следует выбирать надежный хозяйственный механизм разрешения противоречий и согласования экономических интересов фермерских хозяйств, арендных коллективов, кооперативов, сервисных и перерабатывающих промышленных предприятий. Переход к многоукладной системы предусматривает расширение частного сектора.

Практическая ценность. Полученные результаты исследования направлены на возрождение села на индустриальной основе современного уровня, на рост объемов сельскохозяйственного производства, на превращение аграрной отрасли в высокоэффективный, экспортоспособный сектор экономики, что будет способствовать росту благосостояния населения.

Ключевые слова: малые и средние предприятия, аграрная экономика, стратегия развития, многоукладность, сельскохозяйственное предпринимательство, фермерские хозяйства.